

Globalizacija, europeizacija i tranzicija – fenomeni današnjice i smjernice budućeg razvoja

Ivana Babić Krešić*
ivanababiczg@yahoo.com

UDK: 316.42(4-67 EU)
338 (4-67 EU)
(4-67 EU+497.5)

Pregledni članak / Review
Primljeno: 30. svibnja 2015.
Prihvaćeno: 4. studenog 2015.

U radu se objašnjavaju suvremeni tijekovi, odnosno tri fenomena današnjice: globalizacija, europeizacija i tranzicija. Sva tri navedena fenomena prožimaju Europsku uniju. Budući da su ta tri fenomena prisutna i u hrvatskoj današnjici, u radu se razvoj i razvojni ciljevi, odnosno, smjernice budućega razvoja Hrvatske postavljaju u okvire tih triju procesa s ciljem uspješnijeg općeg razvoja društva i Hrvatske.

Ključne riječi: globalizacija, europeizacija, tranzicija, Europska unija, Hrvatska, razvoj, smjernice.

Uvod

Suvremeni tokovi koji prožimaju Europsku uniju i Republiku Hrvatsku su globalizacija, europeizacija i tranzicija. Ti suvremeni tokovi uvelike određuju društvena, politička i ekonomska djelovanja.

Globalizacija gospodarstva dovela je do trenda globalizacije sveukupnog razvoja: problemi gospodarskog razvoja su jednako lokalni i globalni, te ih se ne može riješiti samo na nacionalno-državnoj razini. Stoga je razvoj postao okvir naše zajedničke budućnosti, odnosno uvidjelo se

»da on više nije pitanje odnosa razvijenih nasuprot nerazvijenim ili nedovoljno razvijenim ekonomijama, traženja puteva smanjenja razvojnog jaza među njima, već da je razvoj sve ono što pokušavamo na svim razinama donošenja razvojnih odluka učiniti da poboljšamo našu sudbinu i sudbinu budućih generacija«.¹

* Dr. sc. Ivana Babić Krešić, direktorica u Victoria consulting d.o.o., O. Ivekovića 28, 10290 Zaprrešić.

¹ Mirjana DRAGIČEVIĆ, Održivi razvoj. Konceptija gospodarskog razvoja Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 6 (1997) 2-3, 373-381, 377.

Društvena i gospodarska razvojna vizija se danas ne može uspješno koncipirati, a da se ne uzme u obzir socijalna, politička, kulturna, ekološka i etička vizija. Pritom su jednako važne sve razvojne dimenzije.

1. Globalizacija

Globalizacija je fenomen našeg vremena za koji nema jednoznačne definicije. Svijet je oduvijek bio povezan različitim segmentima ljudskog života. Povijesno, svijet je svakim našim zemljopisnim otkrićem postojao sve globalniji u smislu da je čovječanstvo pokušavalo ovladati udaljenostima između određišta. Globalizacija danas se sve više »može postaviti kao model razvoja koji ne predstavlja izbor, već je to suvremena stvarnost međunarodnih odnosa«² jer, prema Strobeu Talbottu,³ ono što se događa *tamo* ima značenje *ovdje*. Čini se da sadašnji procesi globalizacije sve više ističu one sustave čiji se kapaciteti i produktivnost stalno povećavaju, ali samo u okviru njihove specifične etike i interesa. Na taj način

»kompeticija ovih funkcionalnih sustava (a posebno 'globalnih igrača' čiji su predstavnici ekonomska, tehnološka i financijska snaga) sve više postaje motor globalizacije, slabeći istodobno značaj klasičnih vrijednosti ideologije socijalne države, te ulogu države, nacije i političkih sustava u ovakvoj nacionalnoj i međunarodnoj interakciji.«⁴

Postavlja se pitanje države-nacije:

»Je li ona nešto prošlo i obavljeno, ima li još odigrati kakvu vitalnu ulogu, ima li ispuniti još kakvu vitalnu funkciju, pa su izvještaji o njezinom abdiciranju naivni i smiješni; ali kako u tom slučaju shvatiti samu globalizaciju? Je li ona onda tek jedan od mnogih pritisaka na nacionalne državne vlasti?«⁵

Ipak, danas se pod pojmom globalizacije uglavnom podrazumijevaju ekonomske međuovisnosti, koje se očituju u sve većoj mobilnosti proizvodnih čimbenika. Stoga, globalizacija je povezana s razmjenom robe, usluga i ideja među narodima i zemljama. Pri tom su različiti »ideološki, politički, gospodarski, vojni i vjerski interesi«⁶ u prvom planu. Ovaj proces usko je povezan

² Radovan VUKADINOVIĆ, Globalizacija i globalna američka politika, *Politička misao*, 36 (1999) 1, 26-41, 26.

³ Strobe Talbott je američki politolog, novinar i diplomat koji je služio kao zamjenik državnog tajnika Sjedinjenih Američkih Država, a vezan je za Sveučilište Yale i Institut Brookings.

⁴ Horst SING, Utjecaj globalizacije na manje zemlje te uloga manjih zemalja u procesu globalizacije. Primjer socijalne politike i socijalnog rada, *Revija za socijalnu politiku*, 9 (2002) 1, 23-32, 23.

⁵ Fredric JAMESON, Globalizacija i politička strategija, *Politička misao*, 37 (2000) 4, 89-104, 90.

⁶ Zoran JAŠIĆ, Globalizacija i regionalne integracije, *Računovodstvo, revizija i financije*, 8 (1998) 12, 2187-2190, 2187.

s gospodarskim i društvenim razvojem te, ako ga promatramo tako, može se poći od pretpostavke da on postoji oduvijek. No, ipak Vandana Shiva navodi:

»Globalizacija nije međukulturna interakcija različitih društava. Ona je namećanje određene kulture svima ostalima. Globalizacija nije ni stremljenje ekološkoj ravnoteži u planetarnim razmjerima. Ona je grabež što ga jedna klasa, jedna rasa, a često i jedan spol jedne vrste provodi nad svima ostalima. U dominantnom diskursu 'globalno' označava politički prostor u kojem dominantni lokalni subjekt stremi globalnom nadzoru, pri čemu samog sebe oslobađa odgovornosti za ograničenja koja proizlaze iz imperativa ekološke održivosti i društvene pravde. U tom smislu 'globalno' ne predstavlja općeljudski interes; predstavlja konkretan lokalni i parohijalni interes i kulturu.«⁷

Dakle, može se reći da je globalizacija proces ekonomskog, društvenog, kulturnog i političkog djelovanja koji nadilazi granice nacionalnih država, a očituje se u svim sferama života: u prijenosu znanja i informacija, povećanom opsegu svjetske razmjene dobara, kapitala, usluga i energije, u zaštiti okoliša i tako dalje.

Svijet sve više postaje mjesto bez granica. To se vidi i prema »četiri C« (*communications, capital, corporations, consumers*) – četiri bitna faktora poslovnog života: komunikacije, kapital, korporacije i potrošači. Naime, djelotvorna komunikacija uvijek ovisi o nepostojanju granica (internet). Deregulacija financijskih tržišta i nastanak američkog dolara kao »globalne monetarne platforme« omogućio je kapitalu kretanje bez granica. Tržište korporacija nije više samo tržište država iz kojih potječu, već su uočile svijet kao svoje tržište. A internet omogućuje potrošačima pristup globalnom tržištu.⁸

Intenzitet povezivanja materijalne proizvodnje, usluga, razmjene informacija i kretanje tijekom kapitala danas raste neproporcionalno u razmjeru s ekonomskom snagom pojedine države. Taj se fenomen jasno uočava u informacijskoj i financijskoj domeni. Moderna tržišna utakmica sve je više globalizirana. Ona je u stvari globalizacija. Međutim, mišljenja oko toga je li to dobro za neku zemlju ili nije, razilaze se. Naime, ekonomisti liberalnog usmjerenja to smatraju pobjedom tržišnog gospodarstva nad protekcionizmom. Dok u zemljama u kojima se još uvijek drži da se gospodarski problemi (npr. nezaposlenost) mogu riješiti protekcionizmom (putem same države) vlada posve drukčije mišljenje. Štoviše, na globalizaciju se gleda kao na zamku za ukupan razvoj društva. Naime, Joseph Stiglitz navodi kako od današnje globalizacije mnogi siromašni ljudi u svijetu nemaju koristi, a od nje nema koristi ni priroda ni stabilnost svjetskog gospodarstva.⁹

⁷ Vandana SHIVA, *Biopiratstvo. Krađa prirode i znanja*, Zagreb, DAF, 2006, 117.

⁸ Usp. Kenichi OHMAE, *Nova globalna pozornica. Izazovi i prilike u svijetu bez granica*, Zagreb, Mate, 2007, 20-22.

⁹ Usp. Joseph E. STIGLITZ, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Zagreb, Algoritam, 2004, 239.

Počeci razvoja globalizacijskog procesa započeli su još tijekom Drugog svjetskog rata, kada se pojavila potreba da se uspostavi novi svjetski ekonomski sustav. Znanstvenici Thompson i Hirst taj sustav nazivaju globalnim, Peter Drucker transnacionalnim, a Kenichi Ohmae međusobno povezanim svjetskim ekonomskim sustavom – svijet bez granica. Svakako je riječ, bez obzira na nazive, o novim odnosima u strukturi i djelovanju svjetskog ekonomskog sustava. Prava globalizacija gospodarske aktivnosti nametnula se tijekom 1972.-1973. godine.

Razdoblje gospodarskog rasta i pune zaposlenosti u razvijenim zemljama, podržano strategijama aktivne intervencije nacionalne države, završilo je brojnim važnim promjenama. Paul Hirst i Grahame Thompson ukazuju na:

1. učinke propasti Bretton Woods sustava i OPEC, naftne krize tijekom 1973. i 1979. (što je znatno povećalo cijene nafte i dovelo do rasta inflacije);
2. napore financijskih institucija i proizvođača u razdoblju inflacijskog pritiska da nadoknade unutarnje nesigurnosti tražeći nova mjesta za ulaganja i dodatna tržišta (brojne bankovne pozajmice Trećem svijetu);
3. ubrzavanje internacionalizacije financijskih tržišta javnom politikom napuštanja kontrole razmjene i drugim deregulacijama tržišta krajem 1970-ih i početkom 1980-ih (ekstremniji oblici nestabilnosti tržišta valuta su stavljani pod kontrolu, npr. razvojem Europskog monetarnog sustava 1979. i međunarodnim sporazumima u Louvreu i Plazi tijekom 1980-ih);
4. tendenciju deindustrijalizacije u Velikoj Britaniji i SAD-u te rast dugoročne nezaposlenosti u Europi (to je pojačalo strah od strane konkurencije, posebno od Japana);
5. razmjerno brz razvoj nekih tek industrijalizirajućih zemalja u Trećem svijetu i njihovo prodiranje na tržišta Prvog svijeta;
6. pomak od standardizirane serijske proizvodnje prema fleksibilnijim proizvodnim metodama i promjenu od vladavine velikih nacionalno utemeljenih oligopolističkih korporacija kao privrednih čimbenika prema složenijem multinacionalnom poduzetništvu, mekše strukturiranih poduzeća te istaknutijem mjestu manjih poduzeća sažeto u konceptu »postfordizma«.¹⁰

Ove promjene zasigurno su uznemirile sve razvijene industrijske zemlje. A ako je 1950-ih i 1960-ih bilo prešutno uvjerenje da budućnost pripada kapitalizmu bez gubitaka, krajem 1980-ih i 1990-ih prevladalo je potpuno drugačije uvjerenje: globalnim tržištima je nemoguće vladati. Gubitništvo se može izbje-

¹⁰ Paul HIRST, Grahame THOMPSON, *Globalizacija, međunarodno gospodarstvo i mogućnosti upravljanja*, Zagreb, Liberata, 2001, 15-16.

ći samo na jedan jedini način – biti konkurentan koliko je god to moguće: kao nacija, tvrtka ili pojedinac.

Suvremenu globalizaciju različito vide različiti autori. Prema Anthonyju Giddensu, globalizacija nije samo ekonomska, već politička, tehnička i kulturna. On globalizaciju vidi kao kozmopolitsku demokraciju koja vodi prema prevladavanju političke ljevice i desnice k boljem političkom centru. Taj centar će bolje riješiti novonastale probleme u suvremenom svijetu. Globalizacija je razlog oživljavanja lokalnih kulturnih identiteta širom svijeta. No otvaranje zemlje ili njenih regija slobodnoj trgovini može i ugroziti lokalno gospodarstvo. Naime, »područje koje postane ovisno o nekoliko proizvoda koje prodaje na svjetskom tržištu, vrlo je ranjivo na izmjene cijena i tehnološke promjene«. ¹¹ Sve te promjene stvaraju svjetsko kozmopolitsko društvo.

Giddens prihvaća globalizaciju kao fenomen sadašnjice. Taj fenomen, budući da je ovdje, te utječe na osobne značajke naših života, ljudi moraju pretvoriti u svoju prednost. To će postići oslobođanjem »klasne politike, fundamentalizma i vjere u linearni napredak«. ¹²

Prema Ulrichu Becku, globalizacija podrazumijeva

»opipljivo odbacivanje granica u svakodnevnom djelovanju u različitim dimenzijama gospodarstva, informacija, ekologije, tehnike, transkulturnih sukoba i građanskog društva, a time u osnovi nešto poznato i neshvaćeno, teško shvatljivo, nešto što s opipljivom silinom elementarno mijenja svakodnevnicu i sve tjera na prilagođavanje i odgovore«. ¹³

Također Beck definira globalizaciju kao procese koji imaju za posljedicu da »transnacionalni akteri, njihove šanse za moć, orijentacije, identiteti i mreže potkopavaju nacionalne države i njihov suverenitet i međusobno se povezuju«. ¹⁴ Beck globalizaciju vidi kao drugu modernu. Prva moderna počiva na kapitalizmu i ona pretpostavlja socijalnu državu s punom zaposlenošću. No, već se u prvoj moderni pojavljuje »razvoj individualizacije, globalizacije, opadanje zaposlenosti« ¹⁵ i ekološka kriza. Stoga je Beck postavio tezu o drugoj moderni koja je u suprotnosti prema postmoderni, ali joj priznaje to što je obavila kritiku prve moderne. To je, na primjer, kritika univerzalizma, znanosti i tehnike te kritika vjere u napredak. U odnosu između prve i druge moderne više nije riječ o politici koja se vodi po pravilima, već o politici koja mijenja pravila, to jest o politici politike – meta-politici. ¹⁶ Globalizaciju treba razotkriti kao »epohalnu

¹¹ Anthony GIDDENS, *Odbjegli svijet. Kako globalizacija oblikuje naše živote*, Zagreb, Jesenski i Turk, 2005, 37.

¹² Ante PAŽANIN, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 2001, 246.

¹³ Ulrich BECK, *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Zagreb, Vizura, 2003, 50.

¹⁴ *Isto*, 28.

¹⁵ Pažanin, *nav. dj.*, 248.

¹⁶ Beck, *Što je globalizacija?...*, 157.

transformaciju nacionalnog i internacionalnog, sustava ravnoteže moći i pravila moći koji dominira u državi«. ¹⁷ Globalizacija kao druga moderna obuhvaća tehničke, ekonomske, socijalne i političke odgovore na pitanja u suvremenom svijetu.

U drugoj moderni nastaje nedržavno svjetsko društvo. U prvoj moderni se polazilo od pretpostavke jedinstva države, društva i pojedinca. U drugoj nema takvog jedinstva. Teza o identitetu je ključno pitanje druge moderne, a glasi: »Tko sam? Gdje sam? Kamo, kome pripadam?« ¹⁸ Naglasak je na digitalnom iskustvu i elektronskoj komunikaciji. I na kraju, Beck kaže da je globalizacija »denacionaliziranje, erozija, ali i moguća transformacija od nacionalne k nadnacionalnoj državi« ¹⁹ On globalizaciju određuje kao proces koji stvara transnacionalne socijalne veze i prostore, čini vrednijima lokalne kulture i ističe treće kulture. Nastaje nešto povijesno novo – kozmopolitski pogled u kojem se isprepliću

»vrlo dobro čuvani nacionalnodržavni prostori i granice, takoreći, opkoljeni i prožeti planetarnom međuovisnošću, ekološkim, ekonomskim i terorističkim rizicima, koji međusobno povezuju odvojene svjetove nerazvijenih i razvijenih nacija«. ²⁰

2. Europeizacija

Pojam europeizacije se može promatrati kroz filozofski i funkcionalni aspekt. U filozofskom smislu, europeizacija znači širi koncept zapadnoeuropske civilizacije i filozofije, kulturnih i kreativnih vrijednosti te dostignuća, koji su povezani s visokim standardima i kvalitetom kapitalističke proizvodnje i umjetničke produkcije, te društvene organizacije, koja je temeljena na tradiciji i vrijednostima znanja, obrazovanja, tolerancije, slobode i solidarnosti. U funkcionalnom smislu europeizacija je koncept postojanja i širenja Europske unije, pri čemu zemlje kandidati trebaju ostvariti zahtijevane pristupne kriterije za članstvo u Europskoj uniji, a to su: sloboda, demokracija, vladavina prava, poštivanje ljudskih i temeljnih sloboda. ²¹

Postoje dvije faze pristupa europeizaciji: prva je faza bila rasprava u okviru teorija europskih integracija (Europska zajednica kao nadnacionalna zajed-

¹⁷ Ulrich BECK, *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga, 2004, 86.

¹⁸ Pažanin, *nav. dj.*, 262.

¹⁹ *Isto*, 281.

²⁰ Ulrich BECK, Iznova pronaći Europu. Kozmopolitska vizija, *Politička misao*, 45 (2008) 1, 127-138, 128.

²¹ Usp. Anastassia OBYDENKOVA, Democratization, Europeization and Regionalization beyond the EU: Search for Empirical Evidence, *European Integration online Papers*, (EIoP) 10 (2006) 1, 1-27, 5; www.eiop.or.at/eiop/texte/2006-0019.htm (10.03.2015).

nica), dok je druga faza, od 1990-ih godina, usmjerena na javno upravljanje, odnosno kako Europska unija djeluje u različitim *policy* područjima. Europeizacija nije politička integracija. Naime, Europska unija je nakon stupanja na snagu Ugovora iz Maastrichta 1993. godine uspostavljena kao

»politička unija država članica i njihovih građana, kao sve tješnja unija (*an ever closer union*) koja postaje distinktni međunarodni politički akter. I to kao politički fenomen *sui generis*²² nastao kao rezultat procesa europske integracije, proizvod koji je po značaju nešto više od međunarodne organizacije, a još uvijek manje od države, odnosno konfederacije država, iako se u njemu isprepliću elementi tipični za međunarodnu organizaciju, za federalnu nadržavu i za konfederaciju država kao, uostalom, i elementi ekonomskog i vojno-sigurnosnog saveza.«²³

Odnosno, prema Simonu Hixu, Europska unija je politeja *sui generis*, koja ima elemente federacije, ali nije federacija; ima elemente države, ali nije država; ima elemente međunarodne organizacije, ali nije ni to. Stoga, teorija Europske unije kao višerazinskog političkog sustava stječe sve više pristaša u okviru diskursa političke teorije europske integracije.²⁴ Zdravko Petak ističe da procesom europske političke integracije države dio svog suvereniteta predaju na supranacionalnu razinu, a europeizacija se odnosi na efekte koje to izaziva.²⁵ Smjer djelovanja europeizacije se ne odnosi samo na utjecaj razine Europske unije na nacionalne sustave javnih politika već i obrnuto, na utjecaj nacionalne na europsku razinu te na različite horizontalne odnose europske i nacionalne razine.²⁶ Stoga je proces europeizacije koncipiran kao »stalna interakcija između nacionalne i supranacionalne (europske) razine, s državama članicama EU kao kreatorima, odnosno subjektima, kao i objektima stvaranja politika«²⁷

²² Europska unija je politička zajednica *sui generis* koja nema uzora ni presedana u ljudskoj povijesti. Politolozi Hix, Jachtenfuch i Cini određuju Europsku uniju kao *polity sui generis*. To je smislio Phillipe Schmitter 1996. godine. Pri tome engleski pojam *polity*, nastao od grčkog politeja: po Platonu država, po Aristotelu mješoviti oblik vlasti, sinonim za vlast koja najbolje djeluje u općem interesu, nasuprot demokraciji, ovdje označava političku zajednicu nadržavne razine. To je *novum* u politologiji. Naime, u engleskoj i američkoj politologiji pojam *polity* se upotrebljava u više značenja: kao politički organizirano društvo, kao oblik vlasti u društvu i kao politička zajednica bilo koje razine organizacije: lokalna zajednica-grad, regionalna zajednica-pokrajina i država-nacija (usp. Damir GRUBIŠA, Politički sustav Europske unije i europeizacija hrvatske politike, u: Damir GRUBIŠA, Nataša BEŠIREVIĆ, Hrvoje ŠPEHAR (ur.), *Politički sustav Europske unije i europeizacija hrvatske politike*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012, 7-42, 8).

²³ *Isto*, 7.

²⁴ Damir GRUBIŠA, Europski ustav i politički sustav Europske unije, *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 1 (2005) 1, 129-144, 57.

²⁵ Zdravko PETAK, Europeizacija javnih politika u Hrvatskoj, u: Vlado PULJIZ, Slaven RAVLIĆ, Velimir VISKOVIĆ (ur.), *Hrvatska u Europskoj uniji. Kako dalje?*, Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2012, 17-41, 20.

²⁶ *Isto*, 21.

²⁷ Nataša BEŠIREVIĆ, Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenta uvjetovanosti u »Politici proširenja« Europske unije, *Političke perspektive*, 2 (2012) 1, 21-44, 36.

Prvu značajniju definiciju europeizacije postavio je Robert Ladrech²⁸ 1994. godine. On je europeizaciju prikazao kao rastući proces preorijentacije smjera i oblikovanja politika, do stupnja u kojemu politička i ekonomska dinamika Europske unije postaje dijelom organizacijske logike nacionalnih politika i oblikovanja političkih programa.²⁹ Risse, Cowles i Caporaso³⁰ su 2001. godine definirali europeizaciju kao

»nastanak političkih, sudbenih i društvenih institucija koje formaliziraju djelovanje između aktera i između mreža različitih politika specijaliziranih u oblikovanju i donošenju odluka povezanih s rješavanjem političkih problema«. ³¹

To znači da su europeizaciju odredili kao pojavu i razvoj političkih, pravnih i socijalnih institucija na europskoj razini te kao mrežu javnih politika specijaliziranih za kreiranje europskih pravila. Pritom se definiraju zajednički ciljevi, a institucionalna promjena je rezultat dobrovoljnih sporazuma aktera u interakciji. Europska unija je nadnacionalni *nadakter*.³²

Johan Olsen je europeizaciju odredio kao različite fenomene nazvane istim terminom: europeizacija može značiti promjene vanjskih granica Europe, odnosno proširenje Europske unije, razvoj institucija na europskoj razini, utjecaj središnjih na nacionalne sustave javnog upravljanja, izvoz europskih institucija i projekt političkog unificiranja. Za Olsena je najvažnije da se u europeizaciji analizira kako se provode institucionalne promjene koje se odnose na određen broj procesa koji proizvode različite ishode pod promjenjivim okolnostima. Postoje dvije dimenzije institucionalnih promjena. Prva se odnosi na promjene u političkoj organizaciji, razvoju organizacijskih i financijskih kapaciteta, dok se druga odnosi na promjenu u razumijevanju i razmišljanju: definiranje zajedničkih vizija, ciljeva, načina razumijevanja te uzročnih veza.³³

Claudio Radaelli vidi europeizaciju kao problem koji se istražuje, a ne rješavanje problema. To je problem koji traži objašnjenje (*explanandum*), a ne objašnjenje problema (*explanans*).³⁴ Razvijajući dalje Ladrechov koncept, Radaelli definira europeizaciju kao

²⁸ V. Robert LADRECH, Europeanization of Domestic Politics and Institutions. The Case of France, *Jurnal of Comon Market Studies*, 32 (1994) 1, 69-88.

²⁹ Ladrech, *nav. dj.*, 69.

³⁰ V. Thomas RISSE, Maria Green COWLES, James CAPORASO, Europeanization and domestic change. Introduction, u: Thomas RISSE, Maria Green COWLES, James CAPORASO (ur.), *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*, London, Ithaca/London, Cornell University Press, (2001), 1-20.

³¹ *Isto*, 3.

³² Usp. Damir GRUBIŠA, Europeizacija politike. Izgradnja kategorijalnog aparata europskih studija, *Anali hrvatskog politološkog društva*, 2 (2006) 1, 129-144, 131.

³³ Usp. Johan OLSEN, *Europe in Search of Political Order. An institutional perspective on unity/diversity, citizens/their helpers, democratic design/historical drift and the co-existence of orders*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 70-73.

³⁴ Usp. Claudio M. RADAELLI, Europeanization. Solution or Problem?, u: Michelle CINI, Angela BOURNE (ur.), *Palgrave advances in European Union studies*, Basingstoke Palgrave, 2006, 56-

»proces oblikovanja, širenja i institucionalizacije formalnih i neformalnih pravila, procedura, *policy* paradigmi, stilova, načina ponašanja, podijeljenih vjerovanja i normi, koje se najprije definiraju i konsolidiraju u procesu stvaranja javnih i drugih politika na EU razini, a potom se ugrađuju u logiku 'domaćega' diskursa, identiteta, političkih struktura i javnih politika«. ³⁵

Ključno u analizi europeizacije je postavljanje domaće politike u okvir europskih integracija. Po njemu, europeizacija sadrži procese, konstrukcije, difuzije, institucionalizacije pravila, procesa, *policy* paradigmi, stilova i načina, ali i zajedničke vrijednosti i norme koje su prvo definirane u *policy* procesima Europske unije, a potom involvirane u domaće strukture i javne politike. ³⁶

Simon Bulmer istraživačke izazove europeizacije vidi u stalnim promjenama, dinamici europeizacije te u zaključivanju iz iskustava drugih: strukturne mogućnosti i *policy* učenja. ³⁷

Christoph Knill ukazuje na poticanje domaćih promjena od strane europskih politika putem propisivanja institucionalnih zahtjeva kojima države članice moraju udovoljiti. ³⁸

Heather Grabbe se bavila *policy* istraživanjima i europeizacijom u procesu pristupanja Europskoj uniji država Srednje i Istočne Europe. Isti procesi ne djeluju jednako u državama članicama i državama u procesu pridruživanja ili pristupanja. ³⁹ Grabbe zaključuje da europeizacija postiže veće učinke što

76, 69.

³⁵ Claudio M. RADAELLI, Whither Europeanization? Concept Stretching and substantive change, *European Integration online Papers* (EIoP), 8 (2000) 4, 1-27; www.eiop.or.at/texte/2000-008a.htm (25.02.2015), 4.

³⁶ Radaelli, *nav. dj.*, 59.

³⁷ Simon BULMER, Theorizing Europeanization, u: Paolo GRAZIANO, Maarten VINK (ur.), *Europeanization. New Research Agendas*, Basingstoke Palgrave, 2007, 46-58, 56.

³⁸ Christoph KNILL, *The Europeanization of National Administrations Patterns of Institutional Change and Persistence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 214.

³⁹ Prema Grabbe postoji nekoliko mehanizama europskih utjecaja u procesu pristupanja. Prvi su modeli preneseni iz Europske unije i oni osiguravaju zakonske i institucionalne predloške (stečevinu, ali i aktualne političke procese). Drugi mehanizam je pomoć i tehnička asistencija koja se provodila preko niza programa (PHARE, ISPA, SAPARD). Pri tome su se osnove regionalne i lokalne institucije za upravljanje strukturalnim i kohezijskim fondovima Europske unije. Treći mehanizam je *benchmarking* i *monitoring*, oni utječu na institucionalni razvoj putem rangiranja aplikacija, primjenom mjerila u pojedinom području i osiguravanjem primjera i najbolje prakse. Monitoringom se provjerava jesu li ispunjeni uvjeti za pristupanje (redovna izvješća ocjenjuju domaću uspješnost). Četvrti mehanizam je savjetovanje i uparenost (*twining*). Naime, Europska unija osigurava savjetodavnu pomoć koju njene institucije mogu pružiti državama članicama. Ta se pomoć provodi učenjem ili pomoću uparenosti, tj. prijenosa neposrednog iskustva pojedine države ili putem neovisnih stručnjaka koji šire svoje znanje državama pristupnicama. Peti mehanizam je *čuvanje vrata* ili isključivanje. Odnosi se na pristup pregovaranju u daljnjem procesu pridruživanja (mogućnost postavljanja dodatnih uvjeta na određenim stupnjevima pregovora). Pri tome je neispunjavanje uvjeta razlog za isključivanje na pristup pregovaranju u daljnjem procesu pridruživanja (mogućnost postavljanja dodatnih uvjeta na određenim stupnjevima pregovora). Pri tome je neispunjavanje uvjeta razlog za isključivanje (usp. Heather GRABBE, *The EU's transformative power. Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*, Basingstoke, Palgrave, 2006, 78-88).

su zahtjevi Europske unije precizniji, uvjeti konzistentniji, jasnije preporuke i suglasniji akteri. Ona će se odvijati brže ako države pristupnice, uz domaći konsenzus, pokažu jasnu političku želju da implementiraju *policy* i gdje postoje institucionalni kapaciteti za ostvarivanje ciljeva implementacije.⁴⁰

Prema Ulrichu Becku, proces europeizacije je dospio do kritične granice: iscrpile su se »zalihe političke energije nacionalnodržavne semantike i vizije Europe«. ⁴¹ Treba iznova promisliti Europu. Problem Europe je nacionalni nesporazum sa samom sobom (ili Europa ili nacionalne države) koji stvara političke blokade. Beck se zalaže za treću mogućnost: kozmopolitsku Europu, koja – ako se isključi – dovodi do toga da europeizacija prijeti nacionalnom identitetu i nacionalnom suverenitetu. Naime, kozmopolitska država je politički odgovor na globalizaciju, a značenje kozmopolitske države Beck objašnjava:

»Ali što znači prastari, odjednom opet zablistali pridjev kozmopolitski u suodnosu s moćnom imenicom država? On se, ponajprije, ograničava od konstitucionalizma i naglašava da neki čisto konstitucionalni, dakle pravni ili ustavnopravni poredak transnacionalnog ostaje u sebi labilan, budući da se (još) ne zasniva na odgovarajućoj svijesti ljudi, na transnacionalnom identitetu, transnacionalnoj kulturi i državnosti. Ono kozmopolitsko na kozmopolitskoj državi, dakle, znači da stvaranje transnacionalnog poretka ovisi o pravoj kozmopolitskoj zajednici čiji utjecaj bitno obilježava politika njezinih država članica.«⁴²

Europeizacija jest značajno istraživačko područje koje se i dalje širi. Ta se istraživanja uklapaju u konceptualni okvir u sklopu disciplina međunarodnih odnosa i komparativne politike. Nadnacionalna razina postaje sve važnija zbog sve izraženijih ograničenja državne suverenosti u procesu globalizacije, ali i zbog razvoja novih mehanizama međunarodne suradnje te novih regionalnih ekonomsko-političkih integracija. Stoga, danas je nužno nadići okvire nacionalne države, a ključan korak u tome su regionalne integracije, odnosno Europska unija. Regionalne integracije moraju nadopuniti međunarodne institucije (poput Ujedinjenih naroda) kako bi se nadomjestio gubitak sposobnosti upravljanja na nacionalnoj razini. Utjecaj Europske unije je različit u odnosu na pojedine zemlje članice, ali i u odnosu na pojedine politike.

Proces europeizacije implementira europske zakone, no europeizacija ne slabi sposobnost država članica. Stoga, proces europeizacije je i proces homogenizacije u smislu da će se nove države članice, unatoč razlikama u načinu svojega oslobađanja, povijesnom naslijeđu i nacionalnom kontekstu, manje ili više suočiti s istom vrstom poteškoća s implementacijom.

⁴⁰ Isto, 206.

⁴¹ Ulrich BECK, Edgar GRANDE, *Kozmopolitska Europa. Društvo i politika u drugoj moderni*, Zagreb, Školska knjiga, 2006, 16.

⁴² Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije...*, 135-136.

3. Tranzicija

Kao relativno nov pojam, tranzicija označava političko i gospodarsko stanje skupine zemalja na prijelazu iz netržišnih (administrativno vođenih ekonomija) u tržišna gospodarstva. Pojmom »tranzicija« u društvenim znanostima najčešće se opisuje kao prijelaz iz jednog socioekonomskog i političkog uređenja u drugi. Naime, taj je pojam postao popularan krajem 1980-ih i početkom 1990-ih kada je počeo proces transformacije socijalističkih sustava Srednje i Istočne Europe u demokratske i kapitalističke sustave.

U vezi s tim »tranzicija« je najčešće upotrebljavani pojam za opisivanje društvenih promjena u Srednjoj i Istočnoj i Europi nakon pada Berlinskog zida 1989. godine. Naime, kraj sustava »realnog socijalizma« i okončanje bipolarne podjele svijeta vodilo je promjenama društava nekadašnjeg istočnog bloka, zbog čega se u političkoj sferi, medijima, ali i u znanstvenim krugovima pojam »tranzicija« u pravilu koristi za opisivanje transformacije društava iz »državnog socijalizma« u »demokraciju« ili u ekonomskom smislu, za prijelaz sa planske privrede na tržišnu ekonomiju.

Dvije središnje institucije današnje civilizacije su tržište i demokracija. Naime, tržište je »središnja kategorija političke ekonomije i svakog suvremenog ekonomskog sustava«,⁴³ a demokracija ima isto ili slično značenje u političkim znanostima i u svakom suvremenom političkom sustavu.

Suvremeni svijet je svoja dostignuća vidio u modelu društvenog blagostanja. Najčešće se govori o skandinavskom modelu, koji je u razvitku modela blagostanja postigao najveći uspjeh. U skandinavskim zemljama su se počele mijenjati i neke karakteristike klasične političke ekonomije. To se odnosilo na funkcije tržišta i cijena u bitnim područjima ljudskog života. Najveće promjene su se dogodile u područjima zdravlja, obrazovanja i stanovanja. Model društva blagostanja pretpostavlja veliku ulogu solidarnosti. Društvo blagostanja je ostvarilo put u pomacima u reformi kapitalističkog sustava koji obećava veću stabilnost i više socijalne pravde. Naime, socijalna pravda je postavljena u temelje političke ekonomije društva blagostanja. Stavu da se bez povećane solidarnosti život na zemlji neće moći održati bliski su i neki znanstvenici suvremenog svijeta, kao što je nobelovac Joseph Stiglitz.

Ekonomska filozofija Johna Maynarda Keynesa uvažavala je činjenicu da je u središtu proturječja kapitalističkog načina proizvodnje društveni rad i privatno prisvajanje. Praktičan pristup rješavanja toga smatrao je da bi bilo rješavanje proturječja tržišta i demokracije. Djelovanje tržišta da bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji riješio je putem indikativnog planiranja i

⁴³ Dragomir VOJNIĆ, Ekonomija i politika tranzicije. Pola stoljeća povijesti reforme socijalizma i tranzicije 1962.-2012., *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, 50 (2013) 516, 153-186, 157.

aktivne ekonomske politike koja se oslanja na koncepciju i strategiju razvitka. Nadalje, neutralnost demokracija u

»odnosu na socijalna pitanja i ostvarivanje načela socijalne pravde riješio je povećanjem uloge i mjesta načela solidarnosti u organizaciji gospodarstva i društva. Na tim je temeljima nastao model društva blagostanja i najdulji period relativno dobrih odnosa i relativno simetrične raspodjele rada i kapitala.«⁴⁴

Zemlje u tranziciji su bile u nepovoljnom povijesnom trenutku, odnosno tranzicija je započela u vrijeme reforme (u smislu bitnog slabljenja) društva blagostanja i u dominaciji modela ekonomskog neoliberalizma. Neoliberalizam je promijenio obrasce globalne akumulacije kapitala s dominacije industrijskog sektora prema dominaciji financijskog sektora i usluga. Kada je započela tranzicija već su snažno djelovali čimbenici četvrte tehnološke informatičke revolucije. Sve su to činjenice koje su imale presudne utjecaje na tijek tranzicije. Gotovo ni jedna zemlja nije bila dovoljno pripremljena i osposobljena za tranziciju.

Društva Srednje i Istočne Europe otvaraju se i globalnim promjenama te sudjeluju u globalnoj ekonomskoj, političkoj i kulturnoj razmjeni. Za ta se društva najčešće kao termin koristi »tranzicija«: kao stanje u kojemu se društva nalaze ili kao proces kroz koji prolaze. No, pri razmatranju tranzicijskih procesa u europskim okvirima ističu se dva tipa tranzicije: prvo, strukturne tranzicije – pri čemu se misli na kontekst prijelaza od nacionalnih ili etničkih prema globalnim procesima i kulturama – i, drugo, sustavne tranzicije – što podrazumijeva prijelaz iz socijalističkih u različite oblike kapitalističkih sustava. Uz to obje vrste tranzicija se mogu odvijati (i odvijaju se) usporedno. Nadalje, daljnja demokratizacija zemalja europskog okvira proizlazi iz prirode globalne ekonomije i to je proces različitih prilagodbi novim zahtjevima kapitala koji postavlja zahtjeve za otvorenim društvima i državama koji će biti integrirane u međunarodni sustav.⁴⁵

Prema Radi Kalanju, u dosadašnjim analizama tranzicije pojavljuju se tri različite faze tranzicije: faza sloma socijalističkih sustava, faza tranzicijskih rezova te faza konsolidacije demokracije.⁴⁶ Svi ti dijelovi tranzicijskog procesa, koji označavaju prijelaz iz jednog sustava u drugi, praćeni su nizom specifičnih kriza i transformacija. Za samo nekoliko godina primjene »tranzicijskih naputaka«, pokazalo se da je proces prijelaza vrlo složen, skokovit i neizvjestan.

⁴⁴ Ljubo JURČIĆ, Dragomir VOJNIĆ, Quo vadis, Croatia? Od samoupravnog socijalizma i društva blagostanja preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma - Hrvatska na putu u Europsku uniju, *Ekonomski pregled*, 12 (2011) 62, 787-826, 809.

⁴⁵ Nicolas GUILHOT, *The Democracy Makers. Human Rights and the Politics of Global Order*, New York, Columbia University Press, 2005, 16-17.

⁴⁶ Rade KALANJ, Tranzicija, konsolidacija demokracije i pitanje kulture, u: Ivan CIFRIĆ, Ognjen ČALDAROVIĆ, Rade KALANJ, Krešimir KUFRIN (ur.): *Društveni razvoj i ekološka modernizacija. Prilozi sociologiji tranzicije Zagreb*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju FFZG, 1998, 9-46, 10.

Također, pokazalo se da su njegovi učinci na društvene promjene teško predvidivi.⁴⁷

U Srednjoj i Istočnoj Europi tranziciju karakteriziraju dvije najvažnije komponente: politička i ekonomska. Ekonomska tranzicija ima tri dijela: promjenu strukture vlasništva (od državnog/društvenog prema privatnom), tranziciju na tržištu (od planske ekonomije na tržišnu) te promjene makroekonomskog okruženja i politike (prije svega kontrola proračuna). Politička tranzicija podrazumijeva, s jedne strane, uvođenje političkog pluralizma (višestranačja), i još važnije, s druge strane, depolitizaciju samog društva i stvaranje civilne sfere, kao od politike neovisnog prostora spontanog interesnog djelovanja. Također, sam proces tranzicije u nekim od zemalja bio je još složeniji jer je uz navedene dvije dimenzije sadržavao i dodatnu koja se naziva nacionalno-državotvorom.⁴⁸

Naime, proces je označio i raspad niza država i stvaranje gotovo dvadeset novih država na tlu Europe. Taj proces demokratizacije, koji je bio potaknut višestranačkim izborima »dramatično je promijenio institucije države, kao i cjelokupan spektar političkih aktera, njihovih ciljeva, oblika djelovanja, raspoloživih sposobnosti itd.«⁴⁹ Procesi stvaranja novih država u nekim slučajevima bili su praćeni i ratnim sukobima (kao u slučaju bivše Jugoslavije), što je dodatno otežavalo tranzicijske procese:

»Tranzicija u Hrvatskoj ima i neka posebna obilježja, po kojima se razlikuje od svih drugih slučajeva tranzicije u Srednjoj i Istočnoj Europi: riječ je, naime, o specifičnoj koincidenciji sistemske transformacije, stvaranja države i rata, koja je odredila političku dinamiku u prvom desetljeću nakon pada komunizma.«⁵⁰

U tranzicijskim državama su se na brzinu događale promjene u ekonomskoj sferi. Pitanje o brzini promjena, postupna ili radikalna transformacija, gotovo da je bilo samo akademsko pitanje.⁵¹ Brzina provođenja reformi je ključno obilježje tranzicije, a može se opisati i kao komprimirani proces integracije u kapitalističku modernizaciju sa šokantnim posljedicama. Ono što je u razvoju kapitalizma dolazilo do izražaja u dugim valovima ili višegodišnjim ciklusima,

⁴⁷ V. više u: Nada ŠVOB-ĐOKIĆ, *Tranzicija i nove europske države*, Zagreb, Barbat, 2000.

⁴⁸ Antun ŠUNDALIĆ, Na putu otkrivanja ekonomske kulture kapitalizma, u: Ivan ROGIĆ, Zdenko ZEMAN (ur.), *Privatizacija i modernizacija*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998, 179-194, 183.

⁴⁹ Ivan GRDEŠIĆ, Razvoj političke znanosti i demokratska tranzicija u Hrvatskoj, u: Mirjana KASAPOVIĆ (ur.), *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2007, 121-135, 129.

⁵⁰ Nenad ZAKOŠEK, *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti, Sveučilišta u Zagrebu, 2002, 11.

⁵¹ Usp. Dimitrina DIMITROVA, Krastyo PETKOV, Comparative Overview. Changing Profiles, Action and Outcomes for Organized Labour in Central and Eastern Europe, u: D. DIMITROVA, J. VILROKX, (ur.), *Trade Union Strategies in Central and Eastern Europe. Towards Decent Work*, Budapest, International Labour Organization, 2005, 15-62, 16.

u tranzicijskim je zahvatima svedeno na kratke vremenske periode koji proizvode i šokantne socijalne posljedice.⁵²

Privatizacija i restrukturiranje su za socijalne i ekonomske posljedice tranzicije izrazito značajni procesi. Kada je u pitanju privatizacija, razvijen je čitav spektar različitih pristupa kao na primjer: javne aukcije u Mađarskoj, masovna privatizacija sa vaučerima u Češkoj, posebna prava dana menadžmentu i zaposlenicima u Poljskoj.⁵³ Proces privatizacije u većini je zemalja dobio negativne konotacije, u smislu društvene nepravde i krađe. Do početka 2000-ih proces privatizacije je uglavnom dovršen te privatni sektor ima dominantan udio u bruto domaćem proizvodu.

Tijekom protoka vremena tranzicije postalo je vidljivo da nisu važni samo ekonomski učinci i formalne institucionalne promjene: pitanja moralne ekonomije su izbila u prvi plan. Zaokupljeni stvaranjem školskih primjera tržišnog gospodarstva, arhitekti »washingtonskog konsenzusa« propustili su vrednovati istinsku važnost naslijeđenog socijalnog kapitala, institucija i normi u tranzicijskim društvima.⁵⁴ U svojim nastojanjima provođenja procesa tranzicije olako su ostavili po strani važnost pravičnosti i moralnih pitanja i ignorirali ključnu ulogu koju takva pitanja imaju u stvaranju istinske političke i moralne legitimnosti novih struktura i institucija bogatstva, vlasništva i akumulacije.

Grzegorz Kolodko dao je jednu od najcjelovitijih analiza tranzicije i smatra se tvorcem poljskog gospodarskog čuda. Svoja istraživanja tranzicije prezentirao je na predavanjima pred Međunarodnim monetarnim fondom. U skraćenom obliku objavljena su i u Hrvatskoj.⁵⁵ Nadalje, početkom tranzicije je postojalo uvjerenje da će gospodarski rast tranzicijskih zemalja biti brži. Na početku tranzicije u Poljskoj se smatralo kako će pad bruto domaćeg proizvoda trajati samo jednu godinu. Međutim, pad je trajao tri godine i bio puno teži. Slično se dogodilo i ostalim tranzicijskim zemljama, samo što je pad kod njih bio još veći. Tranzicija je po svojoj prirodi jedinstven proces, a još su više tranzicijska recesija, depresija i oporavak. Svoje prognoze za izlazak iz krize je dao i institut *International* iz Beča koji je prognozirao da su tranzicijske zemlje na putu izlaska iz krize. U zemljama Zapadne Europe dogodila se potražnja za proizvodima iz tranzicijskih zemalja. Stoga su se Mađarska, Slovačka i Slovenija pridružile Poljskoj, koja je prva ostvarila i dosegla predtranzicijsku visinu bruto domaćeg proizvoda.⁵⁶

⁵² Kalanj, *nav. dj.*, 13.

⁵³ Paul J. KUBICEK, *Organized labor in postcommunist states. From solidarity to infirmity*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2004, 66.

⁵⁴ Evan KRAFT, 10 Years of Transition in central and Eastern Europe. A Somewhat Opinionated Survey, *Economic and Business Review for Central and South-Eastern Europe*, 1 (1999) 1-2, 7-52, 8.

⁵⁵ Više u: Grzegorz KOŁODKO, Globalizacija i *catching-up*. Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima, *Ekonomsko-poslovni mjesečnik Ekonomist*, 7-8 (2000), 1-28.

⁵⁶ Naime, zemlje kao što su Mađarska i Češka Republika su između dva svjetska rata prikupile iskustva s tržišno-demokratskim sustavom koja su imala pozitivan utjecaj na tranzicijski

U tranzicijskim zemljama kao što je Mađarska, Češka Republika, Poljska, Slovačka i Slovenija nastali su pozitivni pomaci krupnih inozemnih investicija. Multinacionalne kompanije počele su koristiti Srednju Europu kao područje jeftinog i sve produktivnijeg rada. Također je blizina prostora i zemalja s tržišnim gospodarstvima bila bitna prednost za razvojni gospodarski potencijal država u tranziciji. Naime, to se može vidjeti na primjerima zemalja (Mađarske, Poljske i Češke Republike) koje raspolažu i imaju povijesne veze sa slobodnim tržišnim ekonomijama, kao što su Austrija i Njemačka. Tako je, na primjer, došlo do premještanja proizvodnje iz Njemačke u Češku Republiku.⁵⁷ U Bugarskoj su se razvile proizvodnje metala, goriva i cigareta. Rumunjska je svoju proizvodnju tekstila i odjeće dobro plasirala.

U svijetu se velika pozornost posvećuje kvantitativnom (statističkom) i kvalitativnom (analitičkom) praćenju događanja u zemljama u tranziciji čime se bave i institucije Ujedinjenih naroda, posebno Ekonomska komisija za Europu, a isto tako i institucije Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD). Bečki institut⁵⁸ za komparativne međunarodne studije jedna je od europskih znanstvenih institucija koja se već niz godina vrlo sustavno bavi pitanjima tranzicije.

4. Smjernice budućeg razvoja

Gospodarstvo nije samo ekonomski već općedruštveni proces. Taj proces većinom pokreće jedan ili više temeljnih pronalazaka (na primjer pronalazak parnog stroja, električne energije, kompjutera i drugo). A kada jedan temeljni pronalazak pokreće gospodarstvo kroz mnogo godina, tada on dodiruje sva područja života. Naime, tada nastaju nova pravila i uspješni primjeri kako se stvara blagostanje. Odnosno, novi temeljni izum mijenja način kako se društvo organizira, a ljudi žele optimalno koristiti nove inovacije. Ona nacionalna gospodarstva koja su se najbolje prilagodila na nova pravila igre i uzorke uspješnosti, mogla su sa svojim vodećim pozicijama u tehnici u novim rastućim gospodarskim granama stvoriti dovoljno radnih mjesta, ponuditi dobre socijalne usluge i imati stabilan financijski sektor.

proces.

⁵⁷ Usp. Siniša KUŠIĆ, *Privatisierung im Transformationsprozess. Das Beispiel der Republik Kroatien*, Wiesbaden, Deutscher Universitätsverlag DUV, 2001, 12.

⁵⁸ Institut je osnovan 1973. godine sa zadaćom da se na međunarodnom planu bavi pitanjima reforme i tranzicije. Taj institut objavljuje svake godine studije (većinom u veljači i lipnju) pod općim naslovom »WIIW Research Reports«. One predstavljaju najbolje komparativne statističko-informatičke (a isto tako i analitičke) osnove za praćenje događanja u zemljama u tranziciji. Od 2005. godine u studiji ovog instituta (pod nazivom *WIIW Research Reports*, 320, srpanj 2005.) komparativni pregledi nisu, kao prijašnjih godina, dani zajedno za sve europske zemlje u tranziciji: posebno su dani za one zemlje koje su postale članice Europske unije, a posebno za ostale zemlje u tranziciji.

Prema Geoffreyu Hodgsonu, pojam tehnologije najčešće je vezan uz tehnološke inovacije s mogućnosti kodificiranog znanja. Sadržaj i značenje tehnologije neovisni su o kulturnim, institucionalnim i spoznajnim okvirima.⁵⁹

Prema Manuelu Castellsu, informacija se temelji na kulturi, a obrada informacija znači manipulaciju simbolima na osnovi postojećeg znanja, odnosno kodificirane informacije koja je provjerena od strane znanosti ili društvenog iskustva. Stoga uspostava čvrstih veza između kulture društva, znanosti i razvoja proizvodnih snaga je najvažnija uloga nove tehnologije informacija u procesu inovacija. Odnosno, materijalni izvor produktivnosti, pa tako i ekonomskog rasta i društvenog blagostanja, sposobnost je rada da obrađuje informacije i proizvodi znanje.⁶⁰

Danas je još uvijek informacijska tehnologija jedan od glavnih čimbenika rasta. Koliko se snažno ili slabo neka zemlja razvija, ovisi o tome koliko njezini stanovnici ostvaruju tehnički, ali i socijalni, institucionalni i obrazovni uspjeh. Sve je važnija i uloga zdravlja, odnosno zdravstvenog sustava za uspješnost i razvijenost neke zemlje. Tek kada se izgradi učinkovit zdravstveni sustav, a kultura zajedničkog rada se prilagodi novim zahtjevima gospodarstva, nadvladat će se društveni i gospodarski problemi (nezaposlenost, obrazovanje, mirovine, troškovi liječenja, prihodi od poreza i drugo).

Dakle, u svijetu u kojem se količina znanja svakih pet godina višestruko povećava nije više toliko bitna količina informacija, nego da se njima efektivno upravlja radi brzog dolaženja do potrebnih informacija u svrhu rješavanja problema. Samo tamo gdje ljudi prikupljaju, pregledavaju, spremaju, predstavljaju, posreduju informacije, stvaraju se nova radna mjesta. Jedini čimbenik prema kojem će se razlikovati regije u pridobivanju investicija bit će sposobnost tamošnjih ljudi da se koriste informacijama.

U informatičkom društvu je jednako važan rad kao i ideje. Više se pri radu ne oskudijeva strojevima i sirovinama, već kooperativnim sveobuhvatnim radnicima sa znanjem, te njihovim sposobnostima i idejama, radi rješavanja problema uz primjerene troškove.

Pritom je vrlo vrijedno primijenjeno znanje odnosno *znati kako*. Primijenjeno znanje nije samo stručno znanje već ukupnost stručnih, metodičkih i komunikacijskih kompetencija. Jer, nije moguće imati »istu dostupnost u poboljšanju znanja i vještina jer je mnogo važnog znanja prešutno, nemoguće naučiti, utjelovljeno u običaju ili rutini i nemoguće kodificirati«. ⁶¹

Budućnost društva rada obilježena je daljnjim razvojem proizvodnih i informacijskih tehnologija, internetizacijom tržišta te međusobnom gospodarskom i socijalnom politikom. Kako ističe Peter Drucker, »ono što nazivamo informa-

⁵⁹ Usp. Luka BRKIĆ, Ekonomija znanja. Kodificirano i nekodificirano znanje, *Andragoški glasnik*, 12 (2008) 1, 7-17, 7.

⁶⁰ Usp. *isto*, 8.

⁶¹ Luka BRKIĆ, Globalno poslovanje i transfer tehnologije, *Ekonomski anali*, 50 (2005) 164, 103-117, 110.

cijskom revolucijom, ustvari je revolucija znanja«. ⁶² Novo društvo bit će društvo znanja jer će znanje biti njegov ključni resurs. Tri glavne značajke znanja bit će: nekontrolirano širenje, vertikalna pokretljivost (znanje je dostupno svima putem formalnog obrazovanja) i dostupnost svima kao sredstvo rada. Radnici znanja bit će dominantna skupina unutar radne snage. ⁶³ Naime, uvjet za održavanje vodećeg položaja u gospodarstvu i tehnologiji bit će društveni položaj radnika znanja. To jest, ovisit će o umijeću da se privuku i zadrže radnici znanja: od dobro plaćenih zaposlenika morat će postati partneri. ⁶⁴ Europska unija također sudjeluje u tom procesu globalnih promjena.

U novom društvu doći će do naglog povećanja broja starije populacije i naglog smanjenja broja mladih. Primjerice, u Njemačkoj do 2030. godine ljudi stariji od šezdeset i pet godina života činit će gotovo polovicu odrasle populacije, u usporedbi s jednom petinom, koliko su činili 2000. godine. Radni vijek će se produžiti do sredine sedamdesetih godina života, no ti radnici neće raditi kao tradicionalni (od devet do pet), nego kao privremeni radnici, honorarni radnici, konzultanti na posebnim zadacima i slično. ⁶⁵

Ubuduće, ljudi će, više nego danas, morati razmišljati kako će svoje sposobnosti plasirati na tržište, da bi ih za taj rad netko i platio. Ukratko, morat će se sve više samozapošljavati. Rezolucija 77. konferencije Međunarodne organizacije rada je 27. siječnja 1990. definirala samozaposlene osobe kao one koje rade u ekonomskim subjektima koji su u vlasništvu samozaposlenih pojedinaca koji njima upravljaju – to su radnici za vlastiti račun, radnici-vlasnici i svi zaposlenici koji kod njih rade – redovni radnici koji primaju plaću, naučnici i neplaćeni članovi obitelji.

U priopćenju Europske komisije Europskom parlamentu, Vijeću Europe, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija 2005. godine pod nazivom »Europske vrijednosti u globaliziranom svijetu« (*European Values in the Globalised World*) ⁶⁶ navedeni su prijedlozi za promjene: izazov i potreba su gospodarska i socijalna modernizacija te modernizacija tržišta rada. Polazište djelovanja mora biti veća usklađenost i koordinacija između različitih donositelja odluka te gospodarske i socijalne politike.

Također, Europska je komisija predložila novo partnerstvo između Europske unije i država članica za koordiniraniji pristup između nacionalne i nadnacionalne razine u novim područjima djelovanja gospodarske i socijalne politike. Europska komisija je predložila stvaranje okružja koje promiče inovacije (promicanje znanja, istraživanja, vještina i obrazovanja te europskih projekata u tom području – povezivanje sveučilišta i poslovnog svijeta); određivanje dugo-

⁶² Peter Ferdinand DRUCKER, *Upravljanje u budućem društvu*, Zagreb, M.E.P. Consulta, 2007, 27.

⁶³ Usp. isto, 166.

⁶⁴ Usp. isto, 27-28.

⁶⁵ Usp. isto, 165-170.

⁶⁶ <http://europa.eu/scadplud/leg/en/cha/c10150.htm>.

ročne i koherentne energetske politike (povezivanje energije s drugim područjima poput istraživanja, poljoprivrede i okoliša-bioenergija, radi osiguravanja gospodarskog rasta koji je ekološki održiv); usmjeravanje više javnih i privatnih resursa na obrazovanje, obuku i stjecanje vještina (nov pristup sigurnosti radnih mjesta, usredotočen na stjecanje vještina koje povećavaju prilagodljivost); promicanje socijalnog dijaloga na svim razinama; pružanje podrške socijalnim posljedicama gospodarskog restrukturiranja; povećanje suradnje između država članica – modernizacija i povećanje učinkovitosti poreznih sustava.⁶⁷

U ekološkom, ekonomskom i socijalnom smislu održivost je jedan od najznačajnijih kriterija uspjeha i izraz jepravednog odnosa prema svim generacijama. Pravno uređenje utemeljeno na odgovornosti i jamstvu jača održivost. Naročito aktivna politika zaštite klimatskih uvjeta čini ekonomsku i moralnu obvezu osiguranja prirodne osnove za život budućih generacija. Još od 1992. godine postoji Komisija za održiv razvoj pri Ujedinjenim narodima (CSD – *Commission for Sustainable Development*). Ta komisija je zadužena za nadzor i provođenje održivosti na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini. Europska unija je u Ugovoru iz Amsterdama održivost proglasila glavnom odrednicom za sva područja politike.

U izvješću Europske komisije pod nazivom »Zajedno stvarajući rast i radna mjesta. Novi početak za Lisabonsku strategiju« (*Communication to the Spring European Council. Working Together for Growth and Jobs*)⁶⁸ 2005. godine naglasak je stavljen na ekološke inovacije. Komisija je postavila cilj: pojačati promociju ekoloških tehnologija. Uz to, »promicat će i pristup tehnologiji koja će omogućiti EU-u strukturne promjene koje su potrebne za dugoročnu održivost, kao na primjer u području održive upotrebe resursa, klimatskih promjena i energetske učinkovitosti«. ⁶⁹ Naime, prepoznato je da ekološka tehnologija i energetska učinkovitost imaju značajan potencijal za ostvarenje sinergije ekonomije, ekologije i zaposlenosti. To je bilo poticano i privatnim financiranjem kroz Europsku investicijsku banku radi promoviranja razvoja i usvajanje tehnologija siromašnih ugljikom.

Sve to je trebalo pomoći državama članicama u poboljšanju uvjeta za razvoj, radna mjesta i ulaganje te za suočavanje s daljnjim troškovima starenja stanovništva. Naime, predviđa se da će do 2050. godine biti 48 milijuna manje osoba između 15 i 64 godine, a 58 milijuna više osoba iznad 65 godina života. Tijekom idućih desetljeća, omjeri u Europi će se izmijeniti: od četiri osobe radne dobi na svakog starijeg građanina 2004. godine doći će se na omjer od dva naprama jedan. Uz to stope fertiliteta u Europskoj uniji su u stalnom opadanju. Nadalje,

⁶⁷ Usp. EUROPSKA KOMISIJA, Europske vrijednosti u globaliziranom svijetu. Priopćenje Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom vijeću i Vijeću regija, *Revija za socijalnu politiku*, 15 (2008) 1, 85-95, 93-95.

⁶⁸ http://europa.eu.int/growthandjobs/pdf/COM2005_024_en.pdf.

⁶⁹ EUROPSKA KOMISIJA, Zajedno stvarajući rast i radna mjesta. Novi početak za Lisabonsku strategiju, *Revija za socijalnu politiku*, 13 (2006) 1, 67-85, 77.

manja radna snaga usporit će razvoj Europske unije: od 2015. godine smanjena radna snaga smanjit će potencijalni razvoj Unije od 2 do 2,5 % na 1,25 % do 2040. godine.

Napredak u ostvarivanju ciljeva Strategije za pametan, održiv i uključiv rast *Europa 2020*.⁷⁰ iz 2010. godine prema ciljevima naveden je od strane Europske komisije 2014. godine u dokumentu »Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija: provjera napretka strategije 2020. za pametan, održiv i uključiv rast«.⁷¹

⁷⁰ EUROPEAN COMMISSION, *Europe 2020*, (2010) http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_en.htm (22.04.2015).

⁷¹ Pokazatelji za prvi cilj – povećanje stope zaposlenosti stanovništva u dobi od 20 do 64 godine na najmanje 75 % – su sljedeći: stopa zaposlenosti u Europskoj uniji je 2012. godine iznosila 68,4 % u usporedbi sa 68,5 % 2010. i 70,3 % 2008. godine. Na temelju nedavnih kretanja očekuje se da će do 2020. stopa zaposlenosti porasti na oko 72 %, a ispunjavanjem nacionalnih ciljeva porasla bi do 74 %, neznatno ispod cilja za 2020. godinu.

Predviđanja za drugi cilj – povećanje zajedničkih javnih i privatnih ulaganja u istraživanje i razvoj na 3 % bruto domaćeg proizvoda – su sljedeća: na razini od 2,06 % u 2012. godini i s ograničenim napretkom tijekom vremena, nije vjerojatno da će biti ispunjen cilj od 3 % za 2020. godinu. Predviđa se da će se ulaganja u istraživanja i razvoj do 2020. povećati na 2,2 %, a ako države članice ispune svoje nacionalne ciljeve, taj bi udio mogao iznositi i 2,6 %.

Predviđanja za treći cilj – smanjenje emisija stakleničkih plinova za najmanje 20 % u usporedbi s razinama iz 1990., povećanje udjela obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije na 20 % i kretanje u pravcu povećanja energetske učinkovitosti za 20 % – su sljedeća: u širem smislu te je ciljeve moguće postići do 2020., a napredak se već primjećuje. Europska unija je do 2012. godine već postigla smanjenje emisija stakleničkih plinova od 18 %. Sadašnjom klimatskom i energetsom politikom postignut je napredak, a gospodarska stagnacija je imala znatan utjecaj na smanjenje emisija. Do 2020. godine se može očekivati daljnji napredak te bi moglo doći do smanjenja emisija stakleničkih plinova čak za 24 % u usporedbi s 1990. godinom, čime bi se premašio cilj. Udio obnovljive energije u 2012. godini već je dosegnuo 14,4 % u usporedbi sa 7,5 % u 2000. godini. Cilj udjela od 20 % do 2020. godine je ostvariv i moguće ga je i premašiti (oko 21 %). Taj napredak znači da je Europska unija na prvom mjestu u svijetu glede globalnih ulaganja u obnovljive izvore energije. Na primjer, Europska unija je do kraja 2012. godine osigurala oko 44 % svjetske električne energije iz obnovljivih izvora (isključujući hidroelektričnu energiju). Potrošnja primarne energije pala je za oko 8 % između 2006. i 2012. godine. Da bi se postigao cilj, do 2020. potrebno je dodatno smanjenje od 6,3 %.

Predviđanja za četvrti cilj – povećanje broja osoba u dobi od 30 do 34 godine s visokoškolskim obrazovanjem na najmanje 40 % – su sljedeća: te je ciljeve moguće postići do 2020. godine. Udio osoba koje su rano napustile školovanje pao je s 15,7 % u 2005. na 12,7 % u 2012. godini, a polovica država članica već je postigla ili će uskoro postići svoje ciljeve. Udio mladih s visokoškolskim obrazovanjem povećao se s 27,9 % u 2005. na 35,7 % u 2012. godini. Taj se trend smatra strukturnim i očekuje se ispunjenje cilja za 2020. godinu.

Pokazatelji za peti cilj (smanjivanje broja ljudi na rubu siromaštva i socijalne isključenosti za najmanje 20 milijuna) su sljedeći: broj ljudi kojima prijeti siromaštvo i socijalna isključenost u Europskoj uniji (uključujući one kojima prijeti opasnost od financijskog siromaštva, koji su izloženi materijalnoj deprivaciji ili žive u kućanstvima čiji članovi ne rade) porastao je sa 114 milijuna u 2009. na 124 milijuna u 2012. godini. Stoga se Europska unija još više udaljila od svog cilja (96,4 milijuna ljudi do 2020. godine) i nema naznaka brzog napretka poboljšanja te situacije – broj ljudi kojima prijeti siromaštvo do 2020. mogao bi ostati na razini od oko 100 milijuna. Radi poboljšanja potrebni su učinkoviti sustavi socijalne zaštite (usp. EUROPSKA KOMISIJA, *Prilozi Komunikaciji Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. Provjera napretka strategije Europa 2020. za pametan, održiv i uključiv rast*, COM, 130 final, Bruxelles, 2014, 11-14).

Neki od glavnih ciljeva Strategije za pametan, održiv i uključiv rast *Europa 2020.* iz 2010. godine su: poboljšanje uvjeta za istraživanje i razvoj radi povećanja kombinirane razine javnog i privatnog ulaganja do 3 % bruto domaćeg proizvoda; smanjivanje razine stakleničkih plinova za 20 % u usporedbi s razinom iz 1990. godine, povećanje udjela energije iz obnovljivih izvora za 20 % i povećanje energetske učinkovitosti za 20 %.

Inicijativom »Europa koja učinkovito iskorištava resurse« se podupire prelazak na gospodarstvo koje učinkovitije upotrebljava resurse te niskougljično gospodarstvo. Tom se inicijativom želi razdvojiti rast i upotrebu resursa, ali i osigurati dugoročan okvir za uključivanje učinkovitosti resursa kao temeljnog načela u oblikovanju politika, naročito u području klimatskih promjena, energije, prometa, industrije, otpada i sirovina, poljoprivrede, ribarstva, biološke raznolikosti i regionalnog razvoja. Cilj inicijative je promicanje bolje upotrebe resursa do 2020. godine te u tom smjeru postizanje daljnjih rezultata u razdoblju do 2050. godine.

Europska komisija je 2011. godine predstavila dugoročan okvir politika do 2050. godine. Taj okvir sadrži četiri plana: »Plan za prijelaz na konkurentno gospodarstvo s niskim emisijama ugljika do 2050.«, bijelu knjigu »Plan za jedinstveni europski prometni prostor – put prema konkurentnom prometnom sustavu unutar kojeg se učinkovito gospodari resursima«, »Energetski plan 2050.«, »Plan za povećanje europske učinkovitosti iskorištavanja resursa«. Strateški okvir je dopunjen brojnim inicijativama poput nove strategije o biološkoj raznolikosti »Naše životno osiguranje, naš prirodni kapital: strategija Europske unije o biološkoj raznolikosti do 2020.«, »Plan za očuvanje europskih vodnih resursa do 2020.« i novi »Čist zrak za Europu«.

Iz inicijative proizlazi i reforma zajedničke poljoprivredne politike, koja uključuje uvođenje sastavnice ekologizacije te zajedničke ribarske politike.⁷²

Europska komisija je utvrdila i daljnje planove u području klime i energije u svojem dokumentu »Okvir za klimatsku i energetska politiku u razdoblju 2020. – 2030.«, koja je objavljena 22. siječnja 2014. Komisija je usvojila okvir za energiju i klimatske politike do 2030. godine: smanjivanje emisija stakleničkih plinova za 40 % u odnosu na razinu iz 1990. te obvezujući cilj na razini Europske unije za obnovljivu energiju od najmanje 27 %. Dakle, energetska učinkovite politike među glavnim su ciljevima novog europskog okvira.

Nadalje, predviđa se da će svjetsko tržište u području ključnih tehnologija razvoja (mikroelektronike i nanoelektronike, naprednih materijala, industrijske biotehnologije, fotonike, nanotehnologije i naprednih sustava proizvodnje) narasti sa 650 milijardi eura na više od 1.000 milijardi eura do 2015. godine. Stoga ciljevi Europske komisije su: potaknuti istraživanja u tom području osiguravajući 6,7 milijardi eura za industrijske kapacitete; utvrditi i provesti

⁷² Usp. *isto*, 35.

višegodišnji program rada za projekte i uspostaviti javno-privatna partnerstva usmjerena na inovacije.⁷³

Inicijativa »Digitalna agenda za Europu« je oblikovana radi pružanja pomoći Europskoj uniji i zemljama članicama u iskorištavanju prednosti konkurentnog i jedinstvenog digitalnog tržišta. Naime, podijeljenost europskih tržišta sprječava Europsku uniju »u iskorištavanju prednosti digitalnog gospodarstva u smislu veće produktivnosti, zapošljavanja i rasta te je stoga cilj 'Digitalne agende za Europu' osloboditi digitalni potencijal i proširiti digitalnu kulturu«⁷⁴ na području Europske unije.

Inicijativa »Industrijska politika za doba globalizacije« ima za cilj poboljšati konkurentnost europske industrije uz pomoć koordiniranog pristupa. Naglasak je stavljen na potrebu »za kombiniranjem inovacija, diversifikacije i održivosti te poticanju osnivanja i razvoja malih i srednjih poduzeća«.⁷⁵ Industrija danas čini oko 16 % bruto domaćeg proizvoda Europske unije, a Europska komisija ima za cilj postići 20 % do 2020. godine. Europska industrija se uspješno kreće prema ostvarivanju tog cilja:

»Europa je među prvima u svijetu u mnogim strateškim sektorima, poput automobilske industrije, aeronautike, inženjerstva, svemirske industrije, kemijske i farmaceutske industrije.«⁷⁶

Ciljevi Europske unije su: ulaganje u inovacije, osiguravanje boljih tržišnih uvjeta, bolji pristup financiranju i kapitalu te poboljšanje ljudskog kapitala i vještina. Cilj ulaganje u inovacije se namjerava postići osiguravanjem odgovarajućih okvirnih uvjeta za brz povratak na iznos ulaganja prije krize s naglaskom na šest prioritarnih područja s velikim potencijalom rasta i stvaranja novih radnih mjesta u Europi. Ta prioritarna područja su: napredne proizvodne tehnologije za čistu proizvodnju, održiva industrijska i građevinska politika i sirovine, čista vozila, proizvodi dobiveni od bioloških sirovina, ključne tehnologije razvoja i pametne mreže.

5. *Mogućnosti i smjernice razvoja Hrvatske*

U Hrvatskoj je 2013. godine bilo 13,1 % od svih poduzeća u sektoru proizvodnje. Izdaci za istraživanje i razvoj u Hrvatskoj zaostaju u usporedbi s drugim europskim zemljama: ukupni bruto domaći izdaci za istraživanje i razvoj kao udio u bruto domaćem proizvodu 2012. godine u Europskoj uniji u prosjeku su iznosili 2,03 %, dok je taj postotak u Hrvatskoj 2013. godine iznosio 0,75 %.

⁷³ Usp. EUROPSKA KOMISIJA, *Opće izvješće o aktivnostima Europske unije – 2012*, Luxemburg, Ured za publikacije Europske unije, 2013, 59.

⁷⁴ Europska komisija, *Prilozi komunikaciji...*, 33.

⁷⁵ *Isto*, 34.

⁷⁶ *Isto*, 60.

Hrvatska poduzeća su izdvajala 44,2 % svih ulaganja u istraživanje i razvoj, dok je taj udio u Europskoj uniji (EU-27) bio 61,5 %. Udio ulaganja u istraživanje i razvoj koji u Hrvatskoj financira privatni sektor je iznosio 0,34 % bruto domaćeg proizvoda, a u Europskoj uniji (EU-27) on je iznosio 1,26 %.

Hrvatska se smatra umjerenim inovatorom s obzirom na inovacijsku uspješnost i nalazi se na 25. mjestu od 34 europske zemlje prema inovacijskoj uspješnosti. Naime, 44 % svih poduzeća u Hrvatskoj klasificirano je kao inovacijski aktivno, dok je u Europskoj uniji (EU-27) njih 52 %.⁷⁷ Smjernice budućeg razvoja Republike Hrvatske se trebaju usmjeriti prema europskim, održivim, ekološki i socijalno prihvatljivim, energetske učinkovitim smjernicama razvoja. Također, prema tim smjernicama se trebaju koncipirati i usmjeriti i politike uzimajući u obzir inovacije i inovativnost, nove tehnologije, ulaganje u vodu i energiju kao važne resurse i drugo.

U ostvarivanju tih ciljeva velika je prepreka za Republiku Hrvatsku bila svjetska financijska i ekonomska kriza 2008. godine, koja se reflektirala i na Hrvatsku. No, svjetska kriza nije bila jedini uzrok krize u Hrvatskoj. Prema Tihomiru Domazetu, glavni uzroci krize 2008. godine u Hrvatskoj su bili: pogrešan prijelaz u kapitalistički ekonomski sustav, što se najčešće naziva privatizacija; neodgovarajuća ekonomska politika temeljena na neoliberalizmu; prelijevanje svjetske krize; korupcija; neuvažavanje znanja u ekonomskoj politici.⁷⁸

Stoga, prema Tihomiru Domazetu, u rješavanju krize Hrvatska ima tri mogućnosti: nastaviti kao dosad, prepustiti nekom drugom, Međunarodnom monetarnom fondu, Europskoj uniji ili nekom trećem ono što domaći nositelji ekonomske politike ne uspijevaju, ili utvrditi novu strategiju i održivu ekonomsku politiku, odnosno *Hrvatsku 2020./2025.* Dakle, potrebne su dodatne hitne antirecesijske mjere (osiguravanje novca s niskim kamatama od strane Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske narodne banke radi zaustavljanja daljnjeg pada ili stagnacije i poticanja rasta; monetarna i kreditna ekspanzija, odnosno pomoć poduzećima radi poticanja potražnje, uključujući i poticanje rasta putem proračuna i plaća) te strategija razvoja i ekonomska politika. Politički sustav mora biti u funkciji ostvarenja ciljeva strategije razvoja, a u strategiji razvoja *Hrvatska 2020./2025.* se izdvajaju sljedeće:

- »1. tehnološki razvoj s ciljem gospodarskog i ukupnog razvoja i mijenjanja ekonomske strukture društva;
2. energetske razvoj, uključujući i korištenje obnovljivih izvora;
3. reindustrijalizacija kroz konkurentne proizvode i sektore;
4. razvoj suvremene poljoprivrede;

⁷⁷ Usp. HRVATSKI SABOR, *Strategija razvoja poduzetništva u Republici Hrvatskoj 2013-2020.* (2013),

www.minpo.hr/UserDocsImages/Strategy-HR-Final.pdf (20.03.2015), 17-18.

⁷⁸ Usp. Vladimir STIPETIĆ, Slobodan KAŠTELA, Tihomir DOMAZET (ur.), *Okrugli stol o ekonomskom i društvenom razvoju Hrvatske*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2011, 18.

5. razvoj infrastrukture-željezničke infrastrukture-korištenjem povoljnoga geoprometnog položaja;
6. voda i navodnjavanje u funkciji razvoja;
7. turizam;
8. sustavna zaštita okoliša i
9. moguće regionalno povezivanje i jačanje određenih kompanija radi nastupa i plasmana na međunarodnom tržištu.«⁷⁹

Uz to, važan čimbenik je postizanje većih izdvajanja za istraživanje i razvoj: 2011. godine ta izdvajanja su iznosila oko 1 % bruto domaćeg proizvoda u Hrvatskoj, u Europskoj uniji oko 2 %, a brzorastuće zemlje poput Kine i Indije su imale još veće udjele izdvajanja za istraživanje i razvoj. U Hrvatskoj će do 2030. godine ukupna potrošnja energije porasti više od 50 %. Europa je relativno siromašna energentima te ovisi o drugima. Hrvatska bi trebala iskoristiti potencijal povoljnog zemljopisnog položaja, odnosno energetskog sjecišta sjevera i juga te istoka i zapada. Izlaz je u otkrivanju novih izvora energenata. Naime, Sjedinjene Američke Države su u proizvodnji plina već prestigle Rusiju koja je u tome bila vodeća – i to iz nekonvencionalnih ležišta, kao što su glinoviti škriljevci, slabo propusni pješčenjaci i naslage ugljena s metanom. Pretpostavlja se da Europa, uključujući i Hrvatsku (panonski bazen), ima prilično velike zalihe u takvim ležištima. Ukoliko se to potvrdi nužna je nova tehnologija vodoravnog bušenja i frakturiranja kanala bušotine koja je danas već razvijena u Sjedinjenim Američkim Državama. Također, Hrvatska ima mogućnosti otkrivanja nafte i plina u Dinaridima, dubokoj Podravini i Savi te u srednjem i južnom Jadranu.⁸⁰ Za razvoj novih tehnologija radi pronalaženja novih energenata (izvora energije) Hrvatska bi trebala usmjeriti i druge politike prema tom sektoru.

Za strategiju razvoja nužan je razvoj suvremene poljoprivrede. Naime, Hrvatska zaostaje u primjeni novih spoznaja u poljoprivredi: niska i nedovoljno napredna potrošnja mineralnih gnojiva već više od dvadeset godina; nedovoljna iskorištenost potencijala bogatstva voda od strane hrvatske ekonomske i agrarne politike – u Hrvatskoj se navodnjava manje od jedan posto obradivih površina u usporedbi s drugim zemljama koje su povećale navodnjavane površine (Grčka navodnjava oko trećinu svojih obradivih površina, Španjolska i Danska oko petinu, a Francuska čak polovinu). Stoga Vladimir Stipetić ističe potrebu: nove državne politike prema investicijama u poljoprivredi, osnivanja poljoprivredne banke radi olakšavanja dobivanja kredita za poljoprivredu, većih sredstva za obrazovanje poljoprivrednika, poticaja uvođenju novih tehnologija i osnaživanja poljoprivredno-savjetodavne službe s ciljem bržeg uvođenja novih tehnologija.⁸¹

⁷⁹ Isto, 21.

⁸⁰ Usp. isto, 44-45.

⁸¹ Usp. isto, 26-27.

Prema međunarodnoj studiji pod nazivom »Seeds of Change. Sustainable Agriculture as a Path to Prosperity for the Western Balkans«⁸² Hrvatska bi mogla obradom neobrađenih hektara, koji u Hrvatskoj iznose oko 1/3 svih poljoprivrednih površina, pretvoriti veći dio u ekološku, to jest organsku poljoprivrednu proizvodnju. S tim bi mogla ne samo otvoriti nova radna mjesta već i povećati dodanu vrijednost u poljoprivredi, pa tako i povećati ukupnu proizvodnju hrane. Naime, prema podacima iz 1999. godine, od ukupne kopnene površine Republike Hrvatske oko 56 % su poljoprivredna zemljišta, oko 35 % šumska zemljišta visokog proizvodnog potencijala, a oko 9 % neproizvodna zemljišta i površine vode. Od poljoprivrednog zemljišta oko 63 % su oranice, voćnjaci, vinogradi i livade, a oko 37 % pašnjaci. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske poljoprivredna površina po kategorijama korištenja u 2012. godini je bila: 67,8 % oranice i vrtovi; 26 % trajni travnjaci (livade i pašnjaci); 2,3 % voćnjaci; 2,2 % vinogradi; 1,4 % maslinici; 0,2 % povrtnjaci; 0,1 % rasadnici i košaračka vrba.⁸³ U 2012. godini u Republici Hrvatskoj udio ekološke proizvodnje⁸⁴ od ukupno korištenog poljoprivrednog zemljišta je iznosio 2,45 %. To je izrazito malo s obzirom na bogatstvo prirodnih resursa Republike Hrvatske.

Uz to, važan je razvoj prometa kao krvotoka gospodarstva, to jest informatizacija, odnosno transportni inteligentni sustavi. U okviru intermodularnog prijevoza, koji obuhvaća sve oblike prijevoza, prednost imaju ekološki, ekonomski i energetske najpovoljniji oblici prijevoza, odnosno na kopnu riječni i željeznički oblik prijevoza, a ne cestovni. Također, Hrvatska treba iskoristiti svoj prirodni zemljopisni prometni položaj između Jadranskog mora, Dunava i Srednje Europe. Stoga je potrebno razviti prijevoz i industriju.⁸⁵ Dobar primjer za stvaranje novih vrijednosti radi razvoja intermodularnog prijevoza jest proizvodnja vlakova.

U zadnjih trideset godina (od 1980. do 2010.) Hrvatska nije iskoristila globalizaciju i ubrzala svoj gospodarski rast, poput nekih drugih zemalja. A prema političko-ekonomskom postulatima ekonomski razvoj i rast nije moguć bez rada, to jest rad i kapital uvjetuju ekonomski rast. Tome je, u promatranom razdoblju, pridonijelo radničko samoupravljanje, rat i loš način prijelaza na kapitalizam. Rast hrvatskog gospodarstva je i dalje spor: 2010. godine hrvatski rast je tek za oko deset posto iznad razine iz 1980. godine. U usporedbi s time, prema

⁸² Studiju je tijekom četiri godine izradila međunarodna skupina pod vodstvom dr. sc. Darka Znaora, a financirala ju je njemačka Zaklada »Heinrich Böll«; www.znaor.eu/.

⁸³ Usp. Ljiljana OSTROŠKI, (ur.), *Hrvatska u brojkama 2013.*, Zagreb, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013, 15.

⁸⁴ Pod ekološkom poljoprivredom se podrazumijeva način proizvodnje »zdrave hrane« bez upotrebe agrokemikalija (mineralnih gnojiva, pesticida, hormona rasta i slično). No, ekološka je poljoprivreda mnogo širi pojam jer se njome nastoje iskoristiti svi potencijali nekog ekosustava, a teži mješovitom gospodarstvu sa zaokruženom poljoprivrednom proizvodnjom.

⁸⁵ Stipetić, Kaštela, Domazet, *nav. dj.*, 57-58.

najnovijoj projekciji razvoja Zapadne Europe do 2030. godine Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), rast bruto domaćeg proizvoda će biti oko 1,5 % godišnje. To znači da bi Hrvatska dostigla taj stupanj razvoja trebala bi u idućih dvadeset godina ostvariti godišnju stopu rasta veću od 5,3 %. Prema ostvarivanju tog cilja postoje razni problemi poput manjka stranih investicija i visokog inozemnog duga. Stanje bi se djelomično moglo popraviti dodatnim reformama i restrukturiranjem, poput veće mogućnosti državne štednje smanjivanjem države uprave: Hrvatska ima skupu i neučinkovitu državnu upravu s 21 županijom, 127 gradova i 429 općina.⁸⁶ Također, jedno od mogućih rješenja je i jačanje suradnje zemalja Jugoistočne Europe radi lakšeg rješavanja regionalnih problema energetike, prometa i drugih infrastrukturnih problema.⁸⁷

Razvitak svakog društva se temelji na nekom gospodarskom modelu privređivanja. Prema ekonomskoj teoriji i praksi, tipični model privređivanja većinom se temelji na proizvodnji, štednji, investicijama i izvozu. Nasuprot tome, tijekom devedesetih godina u Hrvatskoj se razvio atipičan model privređivanja koji se ne temelji na proizvodnji, štednji, investicijama i izvozu, već na trgovini, potrošnji i uvozu. Takav model privređivanja nema niti jedna druga zemlja u tranziciji. Taj model ima puno nedostataka, a jedan od temeljnih je nepoticanje masovnog poduzetništva. A prema Dagomiru Vojniću, »upravo je masovno poduzetništvo jedan od osnovnih kriterija dobrog funkcioniranja ekonomskog modela u tržišnom gospodarstvu«.⁸⁸

U svim se civiliziranim zemljama tržište organizira, regulira te se na njemu po potrebi intervenira, a kod nas se, kako navodi Uroš Dujšin »neoliberalizam izrodio u anarhiju, čije posljedice sada itekako osjećamo«.⁸⁹ Razvoj Hrvatske, prema Urošu Dujšinu, se treba kretati zelenom i plavom magistralom, odnosno putem agrarne politike i turizma.

Prema pozicijskom dokumentu »Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in the Republic of CROATIA for the period 2014-2020«⁹⁰ Europske komisije za Hrvatsku za razdoblje od 2014. do 2020. najvažniji izazovi s kojima se Hrvatska susreće su: nedovoljno razvijeni čimbenici rasta temeljeni na znanju i njihova nedovoljna povezanost; slaba integracija na tržište rada, posebno mladih; neučinkovit sustav obrazovanja i teška socijalna situacija; zaštita okoliša; očuvanje prirodnih resursa i baštine; prilagodba klimatskim promjenama; neučinkovita javna

⁸⁶ Na primjer, uspoređujući Hrvatsku i Dansku, Hrvatska je 1990. godine imala 105 općina, a Danska 267. Radi smanjenja, Danska je osnovala povjerenstvo koje je šest godina radilo na novoj teritorijalnoj podjeli zemlje tako da Danska danas ima 97 općina uključenih u pet regija, a Hrvatska 578 općina, gradova i županija. Danas je Danska ideal djelovanja lokalne i regionalne samouprave.

⁸⁷ Usp. Stipetić, Kaštela, Domazet, *nav. dj.*, 28-29.

⁸⁸ *Isto*, 37.

⁸⁹ *Isto*, 42.

⁹⁰ www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/Vijesti/Position%20Paper%20Croatia%202014-20.pdf.

uprava na središnjoj i lokalnoj razini te slaba uključenost civilnog društva i ostalih dionika koji su međusobno povezani.

Poseban problem u Hrvatskoj je, kako navodi Dragomir Vojnić, priznavanje uloge znanosti u cjelini i u svim segmentima politike, države i društva. A priznavanje uloge sveukupne znanosti nije moguće bez uvođenja kontinuiteta planiranja. To znači da je za uspjeh koncepcije razvitka potreban kontinuirani rad ne samo ekonomske znanosti već sveukupne znanosti, odnosno multidisciplinarnog odgovarajućeg konzorcija. To jest, koncepcija i strategija razvitka Hrvatske je zadaća konzorcija ekonomskih i drugih instituta i institucija koji će na njoj zajedno i kontinuirano raditi. Dakle, iskustvo ukazuje na potrebu institucionalizacije odnosa između ekonomske znanosti i ekonomske politike.⁹¹

Pristupanjem u Europsku uniju Hrvatska se opredijelila za prihvaćanje i priznavanje europske politike. Stoga bi se prema tim smjernicama europske politike trebala i usmjeriti te pronaći vlastiti *know how*, vlastitu »profitabilnu nišu« radi ostvarivanja većeg rasta i razvoja.

Hrvatska veliku pomoć može očekivati iz Europske unije, odnosno članstvo u Europskoj uniji može biti i jest nova nada i poticaj za Hrvatsku putem primjera najbolje prakse i fondova Europske unije. No, za Hrvatsku, kako navodi Ivo Goldstein, članstvo

»u Europskoj uniji ne može biti čarobni štapić, ne samo zato što se EU našla u krizi nego zato što se nužne društvene i političke reforme moraju dogoditi vlastitim snagama uz tek lateralnu pomoć Europe.«⁹²

6. Hrvatska između globalizacije, europeizacije i tranzicije

Tihomir Domazet je istaknuo:

»Ne treba se zavaravati iluzijom da smo učinili mnogo time što smo omogućili globalnim silama slobodno djelovanje na našem prostoru. Mnogo je važnije, ali pritom lošije za nas, da nismo uspjeli ojačati našu prisutnost u svijetu, kao što su to učinile Finska ili Irska u Europi ili Hong Kong, Singapur i Kina u Aziji. Bez takve prisutnosti globalizacija donosi ne samo ograničenja naše moći, već i sputava mogućnosti djelovanja. Ulaz na globalno tržište mora se postići konkurentnošću, treba znati što i kako učinkovito proizvoditi. Budući da toga nije bilo, ne iznenađuje činjenica spore dinamike hrvatskoga izvoza, sve lošija konkurentnost Hrvatske u Europi i u svijetu.«⁹³

⁹¹ Stipetić Kaštela, Domazet, *nav. dj.*, 38-39.

⁹² *Isto*, 41.

⁹³ Tihomir DOMAZET, *Ekonomika – politika. Kako dalje?*, Zagreb, Hrvatsko društvo Ekonomista, Zagreb, Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, Hrvatsko udruženje menadžera i poduzetnika – CROMA, Zagreb, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – znanstveno istraživački centar, studije, elaborati, projekti i ekspertize, 2007, 375.

U Hrvatskoj su ekonomisti s Ekonomskog instituta Zagreb posebno upozoravali na neodgovarajuću i nekritičnu primjenu neoliberalizma. Ona je nanijela velike štete zemljama u tranziciji. Te su štete bile to veće, što pojedine zemlje nisu bile dovoljno pripremljene za tranziciju. Najbolje su prošle središnje europske zemlje u tranziciji. Zemlje u tranziciji koje su se najbolje uspjele oduprijeti nekritičnoj primjeni doktrine ekonomskog neoliberalizma su zemlje Srednje Europe. One su 2004. godine postale članice Europske unije. No, to nije bio slučaj i Republike Hrvatske koja je u isto vrijeme postala tek kandidat za članstvo u Europskoj uniji. Hrvatska je pripadala onim zemljama koje su (uz Sloveniju) bile prilično dobro pripremljene za tranziciju, ali Hrvatska to nije dovoljno iskoristila. Ne podcjenjujući ratna događanja, ipak, u prvi plan ove pojave valja staviti velike pogreške ekonomske politike. Prema Teu Matkoviću, Hrvatska nije imala niti strategiju razvoja kojoj bi se pripisale transformacijske strukture. Tranzicija je vođena stihijski, nesustavno, proizvoljno i netransparentno.⁹⁴ Postizanjem demokratskih promjena koje su uslijedile na početku ovoga stoljeća te ispunjavanjem potrebnih prilagodbi Hrvatska je 1. srpnja 2013. godine postala članicom Europske unije.

U daljnjem razvoju može se očekivati da će Hrvatska, kao i većina europskih zemalja u tranziciji, članstvom u Europskoj uniji nešto lakše prevladati jačanje proturječna tržišta koja nastaju pod utjecajem opće liberalizacije i globalizacije. Uključivanje u integracijske procese ima svoje pozitivne i negativne aspekte, no, u uvjetima sve snažnijih globalizacijskih trendova i općeg integracijskog okruženja, pokazalo se to kao nužnost.

Nedovoljno kritična primjena doktrine ekonomskog neoliberalizma u opće dominirajućem ozračju globalizacije i liberalizacije je doprinijela pojavi tržišnog fundamentalizma. Ekonomisti iz Ekonomskog instituta u Zagrebu upozorili su na tu opasnost na samom početku tranzicije, ali bez uspjeha. Također, istaknuti ekonomisti i znanstvenici Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda uputili su oštre kritike tim pojavama krajem devedesetih godina, ali bez rezultata.

Neki pomaci su se dogodili, ako se promatraju dostignuća političke tranzicije, to jest, politička demokracija, političko ustrojstvo višestranačke parlamentarne demokracije. U većini zemalja u tranziciji nema tragova društva blagostanja. Naprotiv, uslijedile su vrlo velike socijalne razlike kao rezultat brzog bogaćenja manjine i brzog siromašenja većine. Odnosno, nekritična primjena ekonomskog neoliberalizma, divlji kapitalizam i tržišni fundamentalizam (umjesto željenog društva blagostanja) nanijeli su velike štete većini zemalja u tranziciji. Pomaci u ekonomskoj djelotvornosti u većini su zemalja skromni. A pomaci u političkoj demokratičnosti po formi su izrazitiji, ali ako se uključe i segmenti

⁹⁴ Teo MATKOVIĆ, Restrukturiranje rada? Transformacija strukture zaposlenosti, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (2003) 2, 161-184, 19.

funkcije pravne i socijalne države i ostvarivanje načela socijalne pravde onda su i ta dostignuća veoma skromna.

Iako je pred Hrvatskom dug put prema državi blagostanja, smatrati da neće biti bolje bio bi defetizam, ali, također, smatrati da će već u dogledno vrijeme svima biti bolje – bila bi iluzija. Društveni pomaci, društvene reforme i općenito sve društvene promjene imaju i svoje negativne posljedice, koje neke zahvaćaju više, a neke manje. Hrvatska je s malo više znanja i sreće mogla biti među ovim posljednjima.

Zaključak

Da bismo znali kamo idemo, moramo prvo znati gdje smo. A gdje je to Europa u 21. stoljeću? Ona se nalazi u globaliziranom svijetu i teži sve većem međusobnom, europskom povezivanju. Ona se još uvijek suočava sa socijalnim problemima i izumiranjem stanovništva.

Suvremeni tijekovi u kojima se nalaze Europska unija i Republika Hrvatska, globalizacija i europeizacija te tranzicija, karakteristična za tranzicijske zemlje, što obuhvaća i Hrvatsku, uvelike uvjetuju društvena, politička i ekonomska djelovanja. Dakle, oni određuju načine poimanja, stvaranja i razvoja politika, načine upravljanja njima te načine implementacije zajedničkih politika Europske unije u državama članicama.

Ova tri fenomena se isprepliću i u hrvatskoj današnjici. Stoga je razvoj i razvojne ciljeve Hrvatske potrebno sagledati i uskladiti spram ta tri fenomena. Odnosno, smjernice budućeg razvoja Hrvatske se ne mogu izdvojiti od globalizacije, europeizacije i tranzicije, koje snažno djeluju i u Hrvatskoj te su djelomično »nevidljiva« determinanta općeg razvoja društva.

Mogućnosti za razvoj Hrvatske su korištenje postojećih geopolitičkih i globalizacijskih okvira, bolje korištenje raspoloživih radnih resursa te geostrategijskog i prometnog položaja Hrvatske, kao i bogatstva prirodnih resursa (slatkih voda, mora i očuvanog okoliša).

Ivana Babić Krešić

*Globalization, Europeanization and Transition – Phenomena of the Present
and Guidelines for Future Development*

Summary

The work explains modern currents and three phenomena of the present: globalization, Europeanization, and transition. All three of these phenomena are permeating the European Union. Since these three phenomena are also present in today's Croatia, the work sets development and development goals, and the guidelines for Croatia's future development, in the framework of these three processes with the goal of a more successful general development of society and the country.

Key words: globalization, Europeanization, transition, European Union, development, guidelines.

(na engl. prev. Ivana Babić Krešić)